

ВРЕМЕТО SECONDHAND
(КРАЈОТ НА ЦРВЕНИОТ ЧОВЕК)

СВЕТЛАНА АЛЕКСИЕВИЧ

The publication was effected under the auspices of the Mikhail
Prokhorov Foundation TRANSCRIPT
Programme to Support Translations of Russian Literature

**Mikhail
Prokhorov
Fund**

transcript

БИБЛИОТЕКА – НА ПАТ

За Издавачот
Филип Димевски

Уредник
Филип Димевски

Јазична редакција
Андреј Јованчевски

Лектура
Максим Каранфиловски

Наслов на оригиналот:
Светлана Александровна Алексиевич
Время секунд хэнд

Copyright © 2013 by Svetlana Alexievich

Компјутерска обработка
Бегемот

Ликовно уредување
Бојан Димитриевиќ

© Сите права на изданието ги има БЕГЕМОТ ДООЕЛ – Скопје.
Забрането е копирање, умножување и објавување на делови
или на целото издание во печатени или електронски медиуми
без писмено одобрение од издавачот.

ВРЕМЕТО SECONDHAND (КРАЈОТ НА ЦРВЕНИОТ ЧОВЕК)

СВЕТЛАНА АЛЕКСИЕВИЧ

превод од руски јазик
Максим Каранфиловски

Скопје, 2016

„Жртвата и целатот се подеднакво одвратни,
а лекцијата на логорот е
дека тоа е братство во падот.“
Давид Русе. *Деновите на нашата смрт.*

„Во секој случај, треба да паметиме
дека за победата на злото
во светот во прв ред не одговараат
неговите слепи извршители,
туку служителите на доброто
кои гледаат духовно.“
Ф. Степун. *Збиднатото и незбиднатото.*

ЗАПИСИТЕ НА СОУЧЕСНИКОТ

Се простуваме од советското време. Од тој наш живот. Се обидувам чесно да ги ислушам сите учесници во социјалистичката драма...

Комунизмот имаше безумен план – да се преправи „стариот“ човек, древниот Адам. И тоа успеа... можеби единственото што успеа. За седумдесет и неколку години во лабораториите на марксизмот-ленинизмот изнедрија посебен човечки тип – „*homo soveticus*“. Едни сметаат дека тоа е трагичен лик, а други го нарекуваат *совок*¹. Ми се чини дека го знам тој човек, добро ми е познат, јас до него, рамо до рамо, проживеав многу години. Тој – тоа сум јас. Тоа се моите познајници, пријателите, родителите. Неколку години патував по целиот поранешен Советски Сојуз, затоа што *homo soveticus* не се само Русите, туку и Белорусите, Туркмените, Украинците, Казасите... Сега живееме во различни држави, зборуваме на различни јазици, но нас не можеш да нè помешаш со никого. Нè препознаваш веднаш! Сите ние, луѓето од социјализмот, личиме и не личиме на другите луѓе – си имаме свој речник, свои претстави за доброто и злото, за хероите и за мачениците. Имаме посебни односи со смртта. Постојано во раскажувањата, кои ги запишувам, ушите ми ги режат зборовите: „лукање“, „стрелање“, „ликвидирање“, „расходување“ или такви советски варијанти на исчезнување, како: „апсење“, „десет години без право на допишување“, „емиграција“. Колку може да вреди човечкиот живот, ако помнине дека неодамна гинеа милиони? Ние

¹ Вулгарен и понижувачки назив за советски човек и човек со советски сфаќања, идеологија и навики; неутралното значење на зборот е – лопатка (заб на прев.).

сме полни со омраза и предрасуди. Сè е оттаму, каде што беше ГУЛАГ и страшната војна. Колективизацијата, раскулачувањето, преселувањето на народите...

Тоа беше социјализмот и едноставно тоа беше нашиот живот. Тогаш малку зборувавме за него. А сега, кога светот неповратно се промени, на сите им стана интересен тој наш живот, сеедно каков беше, тој беше нашиот живот. Пишувам, истражувам внимателно, по трошките на историјата на „домашниот“... „внатрешниот“ социјализам. Тоа како тој живееше во човечката душа. Мене секогаш ме привлекува тоа мало пространство – човекот... еден човек. Всушност, таму и сè се случува.

Зошто во книгата има толку многу раскажувања на самоубијци, а не на обични советски луѓе со обични советски биографии? На крајот на краиштата, се самоубиваат и поради љубов, поради старост, едноставно така, поради интерес, поради желба да се одгатне тајната на смртта... Јас ги барав оние кои беа цврсто приврзани кон идејата, кои ја впија во себе така што не можеше да се отргнат – државата за нив стана космос, им замени сè, дури и сопствениот живот. Тие не успеаја да заминат од великата историја, да се простат со неа, да бидат среќни поинаку. Да се нурнат... да пропаднат во поединечното постоење, како што се случува денес, кога малото стана големо. Човекот сака едноставно да живее, без голема идеја. Такво нешто никогаш немало во рускиот живот, тоа не го познава ни руската литература. Општо земено, ние сме воени луѓе. Или сме војувале, или сме се подготвувале за војна. Никогаш не сме живееле поинаку. Оттука е воената психологија. И во мирниот живот сè било воинствено. Биел барабан, се развевало знаме... срцето искокнувало од градите... Човекот не го забележувал своето ропство, тој дури и го сакал своето ропство. Јас исто така помнам: по училиштето се подготвувавме целиот клас да заминеме во полето, ги презиравме оние што се откажуваа, до солзи жалевме што револуцијата, граѓанската војна – сè

се случило без нас. Ќе се обспрнеш: зарем тоа сме ние? Јас? Се потсетував заедно со своите јунаци. Некој од нив рече: „Само советски човек може да го сфати советскиот човек“. Ние бевме луѓе со исто комунистичко сеќавање. Соседи по сеќавање.

Татко ми се присетуваше дека лично тој поверувал во комунизмот по летот на Гагарин. Ние сме први! Ние можеме сè! Така и нè воспитуваа тој и мајка ми. Јас бев октомвривче², носев значка со кадраво момче, бев пионерка, комсомолка³. Разочарувањето дојде подоцна.

По перестројката⁴ сите очекуваа кога ќе ги отворат архивите. Ги отворија. Ја дознавме историјата која ја криеја од нас...

„Ние треба да повлечеме по себе 90 милиони од стотите кои ја населуваат Советска Русија. Со останатите не смее да се зборува – тие треба да се уништат“. (Зиновјев, 1918).

„Да се обесат (задолжително да се обесат, за да види народот) најмалку 1000 страсни кулаци, богаташи... да им се одземе целото жито, да се определат заложници... Да се направи така што на стотици врсти наоколу да види народот, да трепери...“ (Ленин, 1918 г.)

– Москва буквално умира од глад (професор Кузнецов до Троцки). „Тоа не е глад. Кога Тит го освојувал Ерусалим, еврејските мајки ги јаделе своите деца. Па кога јас ќе ги натерам вашите мајки да ги јадат своите деца, тогаш ќе можете да дојдете и да кажете: «Гладуваме»“. (Троцки, 1919)

Луѓето читаа весници, списанија и молчеа. Над нив се урна претежок ужас! Како да се живее со тоа? Мнозина ја пречекаа вистината како непријател. И слободата исто

² Рус. Октябрёнок – член на организацијата на учениците од 7 до 9 г. пред да станат пионери во советскиот период (заб. на прев).

³ Членка на комсомол – комунистички сојуз на младината во советскиот период (заб. на прев).

⁴ Период на реформи во СССР. Започнува некаде во 1984 г. и трае до крајот на СССР во 1991 г. (заб. на прев.)

така. „Ние не си ја познаваме земјата. Не знаеме на што мисли мнозинството од луѓето, ние ги гледаме, секојдневно ги среќаваме, но за што мислат тие, што сакаат, ние не знаеме. Но си дозволуваме смелост да ги учиме. Наскоро сè ќе дознаеме – и ќе се ужаснеме“, велеше еден мој познајник, со кого често седевме кај мене во кујната. Јас спорев со него. Беше тоа во деведесет и првата година... Среќно време! Верувавме дека утре, буквално утре ќе почне слободата. Ќе почне од ништо, од нашите желби.

Од „Книшките со записи“ на Шаламов: „Јас бев учесник во големата изгубена битка за вистинска обнова на животот“. Тоа го напиша човек, кој одлежаше седумнаесет години во сталиновите логори. Тагата за идеалот остана... Советските луѓе јас би ги поделила на четири поколенија: сталинско, хрушчовско, брежневско и горбачовско. Јас сум – од последното. Нам ни беше полесно да го примиме крахот на комунистичката идеја, затоа што не живеевме во времето кога идејата била млада, силна, со неистрошената магија на уништувачкиот романтизам и утописките надежи. Ние израснавме за време на кремљските старци. Во посните вегетаријански времиња. Големата крв на комунизмот веќе беше заборавена. Патосот уште беше свиреп, но се сочува знаењето дека утопијата не смее да се претвора во живот.

Тоа беше во времето на Првата чеченска војна⁵... Во Москва на железничка станица се запознав со една жена, беше некаде од околината на Тамбов. Патуваше во Чеченија за да го земе синот од војната. „Не сакам да умре. Не сакам да убива.“ Државата веќе не владееше со душата. Тоа беше слободен човек. Такви луѓе немаше многу. Повеќе беа оние кои ги раздрануваше слободата: „Купив три весника и во секој има своја вистина. Каде е вистинската вистина? Порано ќе го прочиташ изутрина весникот „Правда“ – и сè знаеш. Сè разбираш“. Од наркозата на идејата излегувавме бавно. Ако почнев разговор за покајувањето, како одговор

⁵ Се водела во периодот 1991-1996 г. (заб. на прев.).

слушав: „За што треба јас да се каам?“ Секој се чувствуваше себеси како жртва, но не како соучесник. Еден велеше: „јас исто така лежев“, вториот – „јас војував“, третиот – „јас својот град го подигав од урнатини, дење и ноќе влечкав тули.“ Тоа беше сосема неочекувано: сите пијани од слободата, но неподготвени за слободата. Каде е таа, слободата? Само во кујната, каде што по навика продолжувавме да ја пцуеме власта. Ги пцуевме Елцин и Горбачов. Елцин за тоа што ја предаде Русија. А Горбачов? Горбачов за тоа што предаде сè. Целиот дваесетти век. И кај нас сега ќе биде како кај другите. Како кај сите. Мислевме дека овој пат ќе биде успешно.

Русија се менуваше и се мразеше себеси затоа што се менуваше. „Неподвижниот Монгол“ – пишува Маркс за Русија.

Советската цивилизација... Брзам да ги прикажам нејзините траги. Познати лица. Не ги распрашувам за социјализмот, туку за љубовта, љубомората, детството, староста. За музиката, танците, фризуриите. За илјадници детали на исчезнатиот живот. Тоа е единствен начин да се натера катастрофата во рамките на вообичаеното и да се направи обид да се раскаже нешто. За нешто да се сетиме. Не се изморувам од чудење колку е интересен обичниот човечки живот. Бескрајно количество од човечки вистини... Историјата ја интересираат само фактите, а емоциите остануваат надвор. Не е вообичаено тие да се пуштаат во историјата. Јас го гледам светот со хуманистички очи, а не со очите на историчар. Изненадена сум од човекот...

Татко ми веќе го нема. И јас не можам да довршам со него еден наш разговор... Тој рече дека ним во војната им било полесно да умрат, отколку на момчињата без борбено искуство, кои денес гинат во Чеченија. Во четириесеттите – тие од пеколот запаѓаа пак во пекол. Пред војната татко ми студирал во Минск на Факултетот за новинарство. Се сеќаваше дека кога се враќале од распуст, често веќе не наоѓа-

ле ниту еден познат наставник, сите биле уапсени. Тие не разбирале што се случува, но било страшно. Страшно, како во војна.

Со татко ми имав многу отворени разговори. Тој ме жалеше. Го жалев ли јас него? Тешко ми е да одговорам на тоа прашање... Бевме безмилосни кон своите родители. Нам ни се чинеше дека слободата – тоа е нешто мошне едноставно. Не помина многу време и ние самите се свиткавме под нејзиното бreme, затоа што никој не нè учеше за слободата. Нè учеа само како да умреме за слободата.

Еве ја – слободата! Таква ли ја чекавме? Бевме готови да умреме за своите идеали. Да се бориме во битка. А започна „чеховски“ живот. Без историја. Се урнаа сите вредности, освен вредноста на животот. На животот воопшто. Нови мечти: да се изгради куќа, да се купи добра кола, да се посади огрозд... Слободата испадна рехабилитација на малограѓанството, обично измачувано во рускиот живот. Слобода на Неговото Величество Потрошувачката. Величие на множеството. Множеството на желбите, инстинктите – скриениот човечки живот, за кој имахме приближна претстава. Во целата историја преживувавме, а не живеевме. А сега военото искуство веќе не е потребно, него требаше да го заборавиме. Илјадници нови емоции, состојби, реакции. Некако наеднаш сè наоколу стана поинакво: натписите, предметите, парите, знамето... И самиот човек. Стана живо обоен, посамостоен, карпата ја кренаа во воздух, и животот се подели на островчиња, атоми, клетки. Како кај Даљ⁶: слобода – волја, слободичка – полна душичка... простор. Големото зло се претвори во далечна приказна, во политички детективски роман. Никој веќе не зборуваше за идеја, зборуваа за кредити, проценти, вредносни хартии, парите не

⁶ Владимир Иванович Даљ (1801-1873), руски писател, етнограф и лексикограф. Најпознато дело му е „Толковниот речник на живиот великоруски јазик“, на кое работел 53 г. и кое е актуелно и денес (заб. на прев.).

се заработуваа туку се „правеа“, се „освојуваа“. Долго ли ќе трае ова? „Лагата на парите во руската душа е неуништува“ – пишуваше Цветаева. Но како да оживеаја и да шетаат по улиците јунаците на Островски и на Салтиков-Шчедрин.

Сите со кои се сретнував ги прашував: „Што е тоа слобода?“ Татковците и децата одговараа различно. За тие што се родени во СССР и за тие што не се родени во СССР нема заедничко искуство. Тие се луѓе од различни планети.

Татковците: слобода – тоа е кога нема страв; трите дена во август кога го победивме пучот⁷; човекот кој во продавница избира од сто видови колбаси е послободен од човекот кој избира од десет видови; да се биде некамшикуван, но некамшикувани поколенија ние никогаш нема да дочекаме; рускиот човек не ја разбира слободата, нему му треба козак и камшик.

Децата: слободата е љубов; внатрешната слобода е апсолутна вредност; кога не се плашиш од своите желби; кога ќе имаш многу пари, тогаш ќе имаш сè; кога ќе можеш да живееш така, што нема да размислуваш за слободата. Слобода – тоа е нормално.

Барам јазик. Човекот има многу јазици: јазик на кој разговара со децата, уште еден, тоа е оној на кој зборува во љубовта... А уште има и јазик на кој ние зборуваме самите со себе, водиме внатрешни разговори. На улица, на работа, при патување – секаде се слуша нешто друго, се менуваат не само зборовите туку и уште нешто. Дури и наутро и навечер човекот зборува различно. А тоа што се случува ноќе меѓу двајца луѓе, сосема исчезнува од историјата. Ние имаме работа само со историјата на дневниот човек. Самоубиството – тоа е ноќна тема, човекот се наоѓа на границата на битието и небитието. На сонот. Сакам да го сфатам тоа со љубопитството на дневниот човек. Слушнав: „Не се плашите дека ќе ви се допадне?“

⁷ Августовски пуч на 18-21 август 1991 г. Настани кои му претходеа на распадот на СССР (заб. на прев.).

Патуваме низ Смоленско. Во едно село застанавме до продавницата. Колку познати (јас самата израснав на село), убави, колку добри лица – и колку понижувачки, беден живот наоколу. Почнавме разговор за животот. „За слободата прашувате? Влезете во нашата продавница: има вотка каква сакаш: *Стандард*, *Горбачов*, *Путинка*, колбаси и салами преполно, и сирења, и риби. Банани лежат. Каква уште слобода ни треба? Нам оваа ни е доволна.“ – „А земја ви дадоа ли?“ – „Кој ќе се мачи на неа? Ако сакаш – земи. Кај нас зеде само Васка Крутој. Помалото момче има осум години, а заедно со татко му оди по плугот. Кај него ако се најмиш на работа – ниту ќе украдеш, ниту ќе поспиеш. Фашист!“

Кај Достоевски во „Легендата за Великиот инквизитор“ има спор за слободата. За тоа дека патот на слободата е тежок, страдалнички, трагичен... „За што да се знае тоа ѓаволско добро и зло, кога тоа толку чини?“ Човекот треба цело време да избира: слобода или благосостојба и средување на животот, слобода со страдања или среќа без слобода. И мнозинството луѓе оди по вториот пат.

Великиот инквизитор му вели на Христос, кој се вратил на Земјата:

– Зошто дојде да ни пречиш? Бидејќи Ти дојде да ни пречиш и самиот го знаеш тоа.

– Толку почитувајќи го (човекот), Ти постапи како да престана да сочувствуваш со него, затоа што премногу побара од него... Почитувајќи го помалку, помалку и би побарал од него, а тоа би било поблиску до љубовта, бидејќи полесен би бил товарот негов. Тој е слаб и подол... За што е виновна слабата душа, која нема сили да ги смести толку страшните дарови?

„Нема грижа понепрекината и поизмачувачка за човекот од тоа, останувајќи слободен, да се добие побрзо она пред што се восхитуваме... и кому да се предаде побрзо тој дар на слободата, со кој тоа несреќно суштество се раѓа...“

Во деведесеттите... да, бевме среќни, веќе не можеме да ѝ се вратиме на таа наша наивност. Ни се чинеше дека изборот е направен, комунизмот безнадежно изгуби. А сè само што почнуваше...

Поминаа дваесет години... „Не плашете нè со социјализмот“, им велат децата на родителите.

Од разговорот со познајник, универзитетски наставник: „На крајот од деведесеттите студентите се смееја – раскажуваше тој – кога јас се присетував на Советскиот Сојуз, тие беа убедени дека пред нив се отвора нова иднина. Сега сликата е поинаква... Денешните студенти веќе дознаа, почувствуваа што е тоа капитализам – нееднаквост, сиромаштија, брзо збогатување, пред очите им е животот на родителите, кои не добија ништо од разграбаната земја. И тие се радикално настроени. Мечтаат за своја револуција. Носат црвени маици со портретите на Ленин и на Че Гевара“.

Во општеството се појави интерес за Советскиот Сојуз. За култот на Сталин. Половината млади луѓе од 19 до 30 години го сметаат Сталин за „најголем политички деец“. Во земјата, во која Сталин уништи не помалку луѓе од Хитлер, се појавува нов култ на Сталин?! Повторно е во мода сè што е советско. На пример, „советски“ кафулиња – со советски имиња и советски јадења. Се појавија „советски“ бонбони и „советска“ салама – со мирис и со вкус кој ни е познат од детството. И секако, „советска“ вотка. На телевизија има десетици емисии, а на интернет десетици „советски“ носталгични сајтови. Во сталинските логори – на Соловки, во Магадан – можете да се најдете како турист. Рекламата ветува дека за целосно доживување ќе ви дадат логорска облека, копач. Ќе ви ги покажат обновените бараки. А на крајот ќе ви организираат риболов...

Се обновуваат старомодните идеи: за големата империја, за „железната рака“, за „посебниот руски пат“... Ја

вратија советската химна, има комсомол, само тој се вика „Наши“, има партија на власт, која ја копира комунистичката партија. Претседателот има власт како некогашниот генерален секретар. Апсолутна. Наместо марксизмот-ленинизмот – православие...

Пред револуцијата од 1917 г. Александар Грин напиша: „А иднината некако престана да стои на своето место“. Поминаа сто години и иднината пак не е на своето место. Настапи second-hand времето.

Барикадата е опасно место за уметникот. Стапица. Таму се расипува видот, се стеснува зеницата, светот ги губи боите. Таму светот е црно-бел. Оттаму не може да се распознае човекот, туку се гледа само црна точка – целта. Јас сум цел живот на барикадите, би сакала да си одам оттаму. Да научам да му се радувам на животот. Да си го вратам нормалниот вид. Но десетици илјади луѓе одново излегуваат на улиците. Се фаќаат за раце. Имаат бели лентички на јакните. Симбол на обновата. На светлината. И јас сум со нив.

Сретнав на улица млади луѓе во маици со срп и чекан и портрет на Ленин. Знаат ли тие што е тоа комунизам?

ПРВ ДЕЛ
УТЕХА СО АПОКАЛИПСАТА

Од УЛИЧНИОТ ШУМ И РАЗГОВОРИТЕ ВО КУЈНАТА (1991-2001)

ЗА ИВАНУШКА БУДАЛЕТИНКАТА И ЗЛАТНАТА РИПКА

„Што сфатив? Сфатив дека јунаците од едно време ретко стануваат јунаци во друго време, освен Иванушка будалетинката. И Емеља. Омилените јунаци на руските народни приказни. Нашите приказни се за имањето среќа, за мигот на успехот. За очекувањето чудесна помош за сè само да ти падне в уста. Лежејќи на печката да имаш сè. Да може печката сама да прави палачинки, а златната рипка да ги исполнува сите желби. Го сакам тоа и го сакам ова. Ја сакам прекрасната царева ќерка! И сакам да живеам во друго царство – со реки од млеко и брегови од пелте. Ние сме мечтатели, се разбира. Душата се труди и страда, а работата малку се движи, затоа што за неа веќе нема сили. Работата стои. Загадочната руска душа... Сите се обидуваат да ја сфатат... го читаат Достоевски... Што имаат тие во душата? А ние во душата имаме само душа. Сакаме да си позборуваме во кујната, да почитаме книга. Главна професија е – читател. Гледач. И притоа со чувство за својата посебност, исклучителност, иако за тоа нема никакви основи, освен нафтата и гасот. Од една страна, токму тоа е пречка за промената на животот, а од друга страна изгледа го дава осетот за смислата. Секогаш виси во воздухот дека Русија треба да создаде, да му покаже на светот нешто што е надвор од вообичаеното. Народ избран од Бога. Посебен руски пат. Имаме полно Обломовци, лежат на отоманот и чекаат

чудо. Но нема Штолци⁸. Работливите, вештите Штолци се презрени затоа што ја исекле омилената брезова шумичка, вишновата градина. Градат таму фабричиња, прават пари. Туѓите за нас Штолци...“

„Руската кујна... Бедната «хрушчовска» кујничка – девет до дванаесет (среќа!) квадратни метри, зад тенкото ситче е тоалетот. Советско планирање. На прозорецот има кромид во теглички од мајонез, во грне има алое против настинки. Кујната кај нас – тоа не е само место за приготвување храна, тоа е и трпезарија, и дневна, и кабинет, и трибина. Место за колективни психотераписки сеанси. Во деветнаесеттиот век руската култура живеела во дворјанските имоти, а во дваесеттиот – во кујните. И во перестројката исто така. Целиот живот од «шеесеттите» – е «кујнински» живот. Му благодариме на Хрушчов! Во негово време излеговме од комуналките⁹, оформивме сопствени кујни, во кои можевме да ја пцуеме власта, а најважно – да не се плашиме, затоа што во кујната сите беа свои. Таму се раѓаа идеи, фантастични проекти. Смыслувавме анегдоти... Анегдотите цветаа! Комунист – тоа е оној што го читал Маркс, а антикомунист – тоа е тој што го сфатил. Ние израснавме во кујните, и нашите деца исто така, тие заедно со нас ги слушаа Галич¹⁰ и Окуцава¹¹. Ги вртевме плочите на Висоцки¹². Ловевме Би-би-си.

⁸ Обломов и Штолц се ликови од романот „Обломов“ на Иван Гончаров, објавен во 1859 г. (заб. на прев.)

⁹ Комунални (заеднички) станови. Во нив живееле по неколку семејства и имале една до две соби, а другите простории биле заеднички (заб. на прев.).

¹⁰ Литературен псевдоним на Александар Гинзбург (1918-1977), еден од главните претставници на руската авторска песна, заедно со Висоцки и Окуцава (заб. на прев.).

¹¹ Булат Окуцава (1924-1997) – поет, бард, сценарист и композитор. Добитник на „Златен венец“ на Струшките вечери на поезијата во 1967 г. и на многу други награди (заб. на прев.).

¹² Владимир Семјонович Висоцки (1938-1980) – поет, артист; пеел сопствени авторски песни. Бил многу популарен во своето време и потоа. Посмртно во 1987 г. добитник на Државната награда на СССР (заб. на прев.).

Разговори за сè: за тоа колку е сè за никаде, и за смислата на животот, за среќата за сите. Си спомнувам една смешна случка... Заседнавме еднаш така по полноќ, нашата ќерка тогаш имаше дванаесет години, си заспа тука на малечкото отоманче. А ние за нешто гласно споревме. И таа во сонот почна да вика: «Немојте повеќе за политика! Пак за Сахаров¹³... Солженицин... Сталин...» (*Се смее*).

Бесконечен чај. Кафе. Вотка. А во седумдесеттите години пиевме кубански рум. Сите бевме вљубени во Фидел! Во кубанската револуција! Че во баретка. Холивудски убавец! Бесконечно дрдорење. Страв дека нè прислушуваат, бездруго нè прислушуваат. Среде разговорот некој задолжително ќе погледне со насмевка во лустерот или во штекерот: «Слушате ли, другар мајор?» Небаре имаше ризик... небаре беше игра... Добивавме дури и некакво задоволство од тој лажлив живот. Ништожен број луѓе се спротивставуваа отворено. Повеќе имаше «кујнски дисиденти». Со шипинка во џебот...“

„Сега е срамно да се биде беден, неспортски... Не успеваш, кратко кажано. А јас сум од поколение на домари и чувари. Имаше таков начин на внатрешна емиграција. Ти живееш и не го забележуваш тоа што е наоколу, како пејзажот зад прозорецот. Јас и жена ми го завршивме Филозофскиот факултет на Петербуршкиот (тогаш Ленинградски) универзитет, таа се вработи како домар, а јас како ложач во котларница. Работиш еден ден, два дена си дома. Инженер во тоа време добиваше сто и триесет рубли, а во котларницата – деведесет, односно, се согласуваш да загубиш четириесет рубли, но затоа добиваш апсолутна слобода. Читавме книшки, многу читавме. Разговаравме. Мислевме дека произведуваме идеи. Мечтаевме за револуција, но се плашевме – нема да дочекаме. Општо земено, водевме за-

¹³ Андреј Дмитриевич Сахаров (1921-1989) – физичар, академик, еден од создавачите на советската водородна бомба, општественик, дисидент. Добитник на Нобелова награда за мир во 1975 г. (заб. на прев.).

творен живот, не знаевме ништо за тоа што се случува во светот. Бевме «собни растенија». Сè си измисливме, како што се разјасни подоцна, исфантазиравме – и Западот, и капитализмот, и рускиот народ. Живеевме во илузии. Таква Русија, како во книшките и во нашите кујни, никогаш немаше. Само во нашите глави.

Во перестројката сè заврши... Влета капитализмот... Деведесет рубли станаа десет долари. Со нив не можеш да преживееш. Излеговме од кујните на улица, и тогаш стана јасно дека немаме идеи, ние едноставно си седевме целото тоа време и си разговаравме. Однекаде се појавија сосема други луѓе – млади момци во малинови жакети и со златни прстени. И со нови правила на играта: имаш пари – ти си човек, немаш пари – ти си никој. Кого го интересира дека си го прочитал целиот Хегел. «Хуманист» звучеше како дијагноза. Демек, сè што умеат тие е да држат книшка од Манделштам в раце. Се открија многу непознати работи. Интелигенцијата осиромаша до безобразност. Во нашиот парк во викендите кришнаистите поставуваа подвижна кујна и раздаваа супа и нешто едноставно за јадење. Се создаваше таква редица од педантни старци што во грлото се јавуваше спазма. Некои од нив си ги криеја лицата. Ние во тоа време веќе имавме две мали деца. И природно, гладувавме. Почнавме со жена ми да тргуваме. Земавме од фабриката по четири-пет кутии сладолед и одевме на пазарот, таму каде што има многу луѓе. Немавме никакви ладилници, по неколку часа сладоледот веќе течеше. Тогаш им го раздававме на гладните дечиња. Колку радост! Тргуваше жена ми, а јас час ќе принесам, час ќе довезам нешто – бев готов да правам сè што треба, само да не продавам. Долго се чувствував непријатно.

Порано често се сеќавав на нашиот «кујнски живот»... Каква беше љубовта! Какви жени! Тие жени ги презираа богатите. Нив не можеше да ги купиш. А сега никој нема време за чувства – сите заработуваат пари. Откривањето на парите беше како експлозија на атомска бомба...”